

Sa Paper to Contemporary Thai Painting: a Case Study of Creative Analysis of Thai Paintings on Sa Paper in Contemporary Thai Style

Apiwan Panrod

Sichon District, Nakhon Si Thammarat Province

Email: Nanapiwan67714@gmail.com

Abstract

This article aims to study the history of contemporary Thai paintings on Sa paper in the traditional Thai style combined with the ancient civilization traces, which have influenced and led to contemporary Thai paintings on Sa paper in the present era. It also presents the process of creating Sa paper works that have been adapted and developed to create unique forms and identities. It focuses on the analysis of two creative works: the painting “Memories of Life” created using mixed media techniques on Sa paper, measuring 130 x 200 centimeters, and the painting “Beauty in Memories of Life” measuring 120 x 190 centimeters. These works study and analyze the concepts that clearly convey the roots of the way of life of local fishermen, traces of tools and equipment in daily life, such as boats, nets, ropes, fishing nets, fish traps, etc.

In order to see the highlights and uniqueness in terms of aesthetic beauty, including the differences between the development of contemporary Thai paintings on paper techniques in the traditional Thai style that emphasize stories of life, the use of symbols to create works, including the use of powder colors, natural colors on Sa paper and mixed media surfaces, using the analysis of art theories and related documentary data. The results of the analysis of the creative works on Sa paper techniques are as follows: The conclusion is that the results will show the differences and development from the traditional Thai style, but still show the complete value and aesthetic beauty.

Keywords: Sa Paper, Contemporary Thai Painting, Aesthetics

จิตรกรรมไทยร่วมสมัย : กรณีศึกษาวิเคราะห์สร้างสรรค์จากผลงานจิตรกรรมไทย บนกระดาษสาแบบร่วมสมัยไทย

อภิวันท์ ปานรอด

อำเภอสิชล จังหวัดนครศรีธรรมราช

อีเมล: Nanapiwan67714@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความเป็นมาของจิตรกรรมไทยร่วมสมัยบนเทคนิคกระดาษสาในรูปแบบไทยดั้งเดิมผสมผสานกับร่องรอยอารยธรรมตั้งแต่โบราณ ซึ่งมีอิทธิพลและนำมาสู่ผลงานจิตรกรรมไทยบนกระดาษสาแบบร่วมสมัยในยุคปัจจุบัน และนำเสนอให้เห็นถึงกระบวนการในการสร้างสรรค์ ผลงานกระดาษสาที่ผ่านการประยุกต์พัฒนาจนเกิดรูปแบบ อัตลักษณ์เฉพาะ โดยมุ่งเน้นการวิเคราะห์ผลงานสร้างสรรค์จำนวน 2 ชิ้น ได้แก่ ผลงานภาพ “ความทรงจำของวิถีชีวิต” สร้างสรรค์ด้วยเทคนิคสื่อผสมบนกระดาษสา ขนาด 130X 200 เซนติเมตร และผลงานภาพ “ความงามในความทรงจำของวิถีชีวิต” ขนาด 120X190 เซนติเมตร ผลงานดังกล่าวได้ศึกษาวิเคราะห์แนวความคิดที่สื่อแสดงชัดเจนถึงรากฐานวิถีชีวิตของชาวประมงพื้นบ้าน ร่องรอยของเครื่องมือเครื่องใช้ในชีวิตประจำวัน อาทิ เรือ แห เชือก ลูกแห ปูปลา ฯลฯ

ให้เห็นถึงจุดเด่นและเอกลักษณ์ทางด้าน สุนทรียภาพความงาม รวมถึงความแตกต่างระหว่างการพัฒนาจิตรกรรมไทยร่วมสมัย บนเทคนิคกระดาษ ในรูปแบบไทยดั้งเดิมที่เน้นเรื่องราวของวิถีชีวิต การใช้สัญลักษณ์มาสร้างสรรค์ผลงานรวมไปถึงการใช้สีฝุ่น สีธรรมชาติ ลงบนกระดาษสาและพื้นผิวที่เป็นสื่อผสม โดยใช้การวิเคราะห์ด้วยหลักทฤษฎีทางศิลปะและข้อมูลเอกสารที่เกี่ยวข้อง ผลจากการวิเคราะห์ผลงานสร้างสรรค์เทคนิคบนกระดาษดังกล่าว ได้สรุปผลจะให้เห็นถึงความแตกต่างและมีการพัฒนาจากรูปแบบไทยดั้งเดิมแต่ยังคงแสดงถึงคุณค่าและความงามด้านสุนทรียภาพที่สมบูรณ์

คำสำคัญ: กระดาษสา, จิตรกรรมไทยร่วมสมัย, สุนทรียภาพ

1. บทนำ (Introduction)

ตั้งแต่โบราณกาล ศาสตร์ของงานศิลปะยุคแรกเริ่มเกิดขึ้นมาพร้อมกับอารยะ ธรรมของมนุษย์เกิด คือ “การวาดเขียน” เป็นหลักฐานอ้างอิงทางประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม ความเป็นอยู่และประเพณีของคน ในชาติบันทึกประวัติศาสตร์ที่แสดงถึงวิถีชีวิต การดำรงอยู่ของมนุษย์ บริบททางสังคมที่สืบทอดต่อกันมา เกิดความเจริญงอกงามของวัฒนธรรมของทุกชนชาติ มีเอกลักษณ์ และคุณค่าในทุกยุคสมัย แม้ว่าในวันนี้ กระดาษสาจะเป็นภูมิปัญญาที่มีอายุยาวนานกว่า 100 ปี แต่วัสดุกระดาษพื้นบ้านที่อยู่คู่วิถีชีวิต ก็ไม่เคย ถูกปล่อยทิ้งให้ยุดหนึ่งรวันสูญค่า ด้วยพลังของช่างฝีมือและผู้ประกอบการที่มุ่งมั่นสืบสานพร้อมพัฒนา ศักยภาพด้วยเทคนิค วิธีคิดและมุมมองแตกต่าง เพื่อให้กระดาษสามารถดำเนินต่อไปบนโลกยุคใหม่ได้ อย่างสร้างสรรค์และน่าชื่นชมในทางการวาดเขียน และระบายให้เกิดลวดลายต่างๆ การวาดเขียนจึงถือได้ว่าเป็นสื่อที่มีศักยภาพยิ่งสำหรับถ่ายทอดความคิดสร้างสรรค์ออกมาให้ปรากฏเป็นรูปธรรม ความสวยงามและ พัฒนาจุดเด่นให้กระดาษสาดูมีความน่าสนใจมากขึ้นและยังใช้แรงบันดาลใจในเรื่อง ของความเชื่อ บริบท ของสังคมและสิ่งแวดล้อมในยุคสมัยนั้นถ่ายทอดออกมา

นอกจากจิตรกรรมไทยบนกระดาษสา แล้วงานประณีตศิลป์ด้านตกแต่งที่มีความงามควบคู่และ ทรงคุณค่าได้แก่ งานเขียนปิดทองลายรดน้ำการศึกษาความเป็นมาของการสร้างสรรค์ศิลปะลายรดน้ำตั้งแต่ อดีตในที่ นี้ คือการศึกษาองค์ความรู้เชิงลึกเฉพาะทาง ทำให้เข้าใจในลักษณะของรูปแบบ ลวดลาย และ ขั้นตอนที่มีความบรรจงละเอียด ประณีต เมื่อวิเคราะห์ด้านรูปแบบ และเนื้อหา สามารถนำความรู้ที่ได้ สร้างสรรค์ต่อยอดความคิดได้ ด้วยเหตุนี้การศึกษา ศาสตร์แห่งจิตวิญญาณสมัยเก่าและศิลปะร่วมสมัย ยุคใหม่ จะทำให้เห็นถึงหลักการ สร้างสรรค์เชื่อมโยงปรัชญาของศิลปะในยุคสมัยนั้นและคุณค่าที่แฝงอยู่ โดยวิธีการ เปรียบเทียบจากการคัดเลือกผลงานสร้างสรรค์ของผู้เขียนมาประมวลและ วิเคราะห์ เนื้อหา แนวความคิดการสร้างสรรค เทคนิควิธีการ สัญลักษณ์ พื้นผิวร่อง รอยของ โดยสื่อความรู้สึกสะท้อนผ่าน แนวความคิดเรื่องวิถีชีวิตพื้นบ้านที่ต้องการสะท้อนภาพความงามในวิถีชีวิตอยู่ในผลงานศิลปะ ผลการศึกษา ในครั้งนี้สะท้อนให้เห็นถึงการบูรณาการองค์ความรู้จากยุคโบราณและยุคปัจจุบันเข้าด้วยกันอย่างมีระบบ พร้อมทั้งแสดงให้เห็นถึงอัตลักษณ์เฉพาะตัวของผู้สร้างสรรค์ ซึ่งสามารถเป็นแรงบันดาลใจแก่ผู้ที่สนใจศึกษา ในประเด็นดังกล่าวได้อย่างมีประสิทธิภาพ

2. เนื้อหาของเรื่อง (Content of the story)

กระดาษสา

กระดาษสาได้รับการยอมรับว่าเป็นกระดาษที่มีพื้นผิวที่สวยงามด้วยคุณลักษณะในตัวของมันเอง แต่ไม่ว่าจะผ่านมาก็ยุคสมัยกระดาษสาของที่ยังคงรักษาคุณภาพและความพิถีพิถันใส่ใจในกระบวนการผลิต รูปแบบดั้งเดิม มีความคงทนเก็บไว้ได้นานจนได้รับขนานนามว่า กระดาษพันปี เพราะนอกจากปลวกไม่กิน มอดไม่กัดแล้วยังสามารถย่อยสลายให้กลับเป็นประโยชน์กับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติได้ กระดาษสา ทำจากเยื่อปอสา (Paper Mulberry) เป็นพืชพื้นบ้านอย่างหนึ่งของประเทศไทยที่พบในป่าเบญจพรรณและ ขึ้นกระจายตามแหล่งชุ่มชื้นทั่วไป นอกจากใช้ปอสาเป็นสมุนไพรแล้วยังนำเปลือกของต้นปอสามาใช้ ทำกระดาษซึ่งได้รับวัฒนธรรมมาจากประเทศจีน เป็นผลให้มีการทำกระดาษสาในภาคเหนือเป็นอุตสาหกรรม ในครอบครัวสืบทอดมาปัจจุบัน (Department of Industrial Promotion, 2018).

ความเป็นมาของกระดาษสา (Mulberry paper) เป็นกระดาษพื้นเมืองทางภาคเหนือที่ผลิตด้วยมือ เข้าใจว่าวิธีการทำกระดาษถูกเผยแพร่เข้ามาพร้อมกับพุทธศาสนาจากประเทศจีน เพื่อใช้บันทึกคำสั่งสอน นอกเหนือจากชาวพื้นเมืองทางภาคเหนือจะใช้กระดาษสาในการเขียนบันทึกข้อความในอดีต และตกแต่งในพิธีกรรมต่าง ๆ แล้วยังมีการใช้กระดาษสาทำร่มกระดาษมาช้านาน อันเป็นสินค้าพื้นเมืองที่มีชื่อและนิยมใช้มาจนกระทั่งปัจจุบัน และยังมีการกล่าวถึงต้นกำเนิดการผลิตกระดาษชนิดต่าง ๆ จากประเทศจีน โดย Kobayashi, (1984) รายงานว่าจีนได้ผลิตกระดาษขึ้นมาใช้สองพันปีมาแล้วหรือตั้งแต่ตอนต้นคริสต์ศตวรรษ Tsien, (1973) กล่าวว่า ชาวจีน ผลิตกระดาษจากวัตถุดิบต่าง ๆ ขึ้นมาใช้ประโยชน์มากมาย โดยเฉพาะกระดาษสาได้ผลิตขึ้นมาใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ เช่น ในสมัยขงจื้อใช้ทำหมวก ทำเสื้อผ้า เกราะป้องกันอาวุธ ผ้าปูที่นอน ผ้าม่าน ฉากบังตา ปกหนังสือและใช้เป็นกระดาษเขียนบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ตั้งแต่สมัยราชวงศ์จิ้นและถัง (Chin and Tang dynasties) กระดาษสาผลิตมาจากเยื่อปอสา ซึ่งปอสา มีชื่อทางวิทยาศาสตร์เรียกว่า *Broussonetia papyrifera* และมีชื่อเรียกแตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่น เช่น ภาคเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือ เรียกว่า ปอสา หรือปอ กะสา ภาคตะวันตกเรียกว่า หมอผี หรือ หมกผี ภาคใต้ เรียกว่าปอฝ้าย (Poocharoen, Hirunphan, & Rattana, 1985)

Figure 1 กระดาษสา

Source: Panrod (2020)

Will, (1984) ค้นพบว่ากระดาษสาเริ่มนำมาใช้ในการซ่อมแซมเอกสารสำคัญต่าง ๆ ที่มีอายุมาก ๆ เพื่อรักษาให้เอกสารมีอายุยืนยาวต่อไป และรักษาลักษณะดั้งเดิมของเอกสาร (Authenticity) โดยได้ค้นพบว่ากระดาษสา มีอายุและสามารถทนได้เป็นร้อย ๆ ปี ดังนั้น พิพิธภัณฑ์ นักอนุรักษ์นิยม และหอจดหมายเหตุ ทั่วโลกจึงนิยมใช้กระดาษสาซ่อมแซมเอกสารเก่าแก่ที่สำคัญ ๆ ให้มีอายุยืนยาว

ในสมัยก่อนต้นไม้ที่นำมาทำกระดาษคือ ต้นสา ทางภาคเหนือนิยมทำกันเรียกว่า กระดาษสา อีกชนิดหนึ่งคือ ต้นข่อย กระดาษสาที่ได้จาก “ต้นข่อย” นั้น นำมาทำเป็น “หนังสือไทย” ที่ใช้เขียนตัวอักษรและเขียนภาพ เช่นภาพพระมาลัยหรือทศชาติชาดก เป็นต้น หนังสือไทยจึงมีลักษณะพิเศษเฉพาะตัว ไม่มีการเย็บเล่มเหมือนหนังสือในปัจจุบัน เพียงแต่ใช้กระดาษยาวเพียงแผ่นเดียว แล้วพับกลับไปมา จะให้หนังสือมีขนาดหนาหรือบางก็ขึ้นอยู่กับการใช้งาน โดยทั่วไปแล้วหนังสือ “หนังสือไทย” มีอยู่สองแบบคือ หนังสือไทยดำ กับหนังสือไทยขาว เพราะเรียกตามสีของหนังสือ (Weeraprajak, 1984)

Figure 2 หนังสือไทย

Source: Weeraprajak (1984)

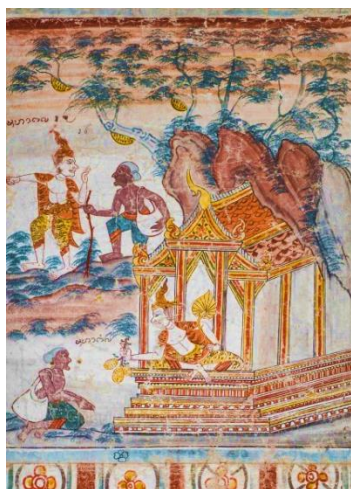

Figure 3 ภาพเขียนจิตรกรรมบนกระดานสา (พระบฏ) วัดปงสนุกเหนือ

Source: Panrod (2018)

จากการศึกษาจะเห็นถึงรูปแบบและความเป็นมา ลักษณะกระดานที่ใช้หรือพื้นผิวลายของกระดานสาแบบโบราณ จึงสรุปได้ 3 ข้อหลักคือ 1.กระดานสา ส่วนใหญ่จะมีการผลิตกระดานสาชนิดหนา เพื่อใช้ประโยชน์นั้นจะปรากฏรูปแบบงานที่หลากหลายหลายประดับไว้เพื่อเพิ่มความงามและแสดงคุณค่าให้กับการบันทึกเรื่องราวด้านศิลปวัฒนธรรม ประเพณีและพิธีกรรมทางศาสนา 2. กระดานส้ามักให้ความสำคัญ รวบรวม จัดเก็บและสงวนรักษานบันทึกเรื่องราวต่างๆเป็นหลัก 3. เรื่องราวและรูปแบบที่ใช้เป็นจิตรกรรมไทยแบบประเพณีแสดงเรื่องพุทธประวัติ วัฒนธรรม ประเพณี การเขียนแบบแบนไม่คำนึงถึงแสงเงาเป็นภาพเล่าเรื่องราว

ในยุคปัจจุบันความเจริญก้าวหน้าในศิลปะสมัยใหม่ได้พัฒนาปรับตัวเองจากศิลปะไทยโบราณไปสู่ทัศนคติที่ยังสะท้อนให้เห็นถึงกระบวนการสร้างสรรค์ที่ผู้สร้างสรรค์นำองค์ประกอบจากศิลปะไทยโบราณ เช่น ลายไทย สัญลักษณ์ทางศาสนา หรือโครงสร้างองค์ประกอบแบบจิตรกรรมฝาผนังมาตีความใหม่ในบริบทของอุดมคติ เช่น แนวคิดเรื่องอิสรภาพ ความจริง ความงาม หรือจริยธรรมในโลกสมัยใหม่ เมื่อพิจารณางานกระดานสายุคโบราณมา ในงานสร้างสรรค์จะแสดงลักษณะองค์ประกอบที่เรียบง่าย จังหวะเส้นลีลา อ่อนช้อย มีความเคลื่อนไหว แต่ละบุคคลมีความแตกต่างกันทางความเชื่อ

ประสบการณ์และทัศนคติส่วนตัวการยืนยันความคิดและเรื่องราวที่ต้องการถ่ายทอดให้ผู้ชมได้สัมผัสรับรู้ รวมทั้งภาพลักษณ์ของผลงานเป็นสิ่งที่แสดงอารมณ์ ลักษณะของมิติที่แบนตามแบบดั้งเดิมมีสุนทรียภาพ ทำให้เกิดความซาบซึ้ง และเมื่อเข้าสู่ยุคปัจจุบันศิลปะกระดาษสาได้วิวัฒนาการมาสู่รูปแบบร่วมสมัย ที่ศิลปินต่างๆ ได้นำเทคนิคและวิธีการรูปแบบสร้างสรรค์ใหม่ๆ มาเพิ่มและดัดแปลงเป็นเอกลักษณ์เฉพาะ การเขียนสร้างเรื่องราว ประเพณี ที่มีมิติผสมผสานระหว่างจิตรกรรมไทยและแบบกึ่งนามธรรม ความรู้สึกภายในของศิลปินความเป็นปัจเจกต่อเรื่องราวการสร้างสรรค์เป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง ในการแสดงออกการถ่ายทอดความเป็นตัวตนของผู้สร้างสรรค์ผลงานศิลปะเป็นสิ่งสำคัญรวมทั้งรูปแบบ วิธีการเทคนิควิเคราะห์จะแสดงถึง รูปแบบ องค์ประกอบ และโครงสร้างเนื้อหาที่มีความน่าสนใจ ดังนี้

จิตรกรรมร่วมสมัยบนกระดาษสา

ผลงานจิตรกรรมไทยร่วมสมัยเทคนิคบนกระดาษสา โดยการใช้การแสดงลักษณะพื้นผิวของรูปร่าง และรูปทรงต่างๆ ในการจัดองค์ประกอบหลักในผลงาน ด้วยเทคนิคพื้นผิวที่มีการทับซ้อนหลายลักษณะ และมีความหลากหลายของค่าน้ำหนัก เพื่อให้ผลงานมีความสมบูรณ์มีพื้นผิวที่แตกต่างกัน ทำให้เกิดความรู้สึกมีชีวิตและการเคลื่อนไหว ซึ่งสามารถสะท้อนความรู้สึกที่มาจากบรรยากาศและความประทับใจในวิถีชีวิตชาวประมงภาคใต้ นำมาผสมผสานจินตนาการการอยู่ร่วมกันระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ แสดงให้เห็นถึงความงดงามของวิถีชีวิตอันแฝงไปด้วยมนเสน่ห์และความรู้สึกส่วนตัวของข้าพเจ้า สร้างสรรค์ผลงานโดยการถ่ายทอดจินตนาการ อารมณ์และความรู้สึกผ่านเทคนิคพื้นผิวบนกระดาษสาที่มีคุณค่าและความงามในตัว

วิถีชีวิตของคนชนบทในภาคใต้ มีลักษณะความอุดมสมบูรณ์ มีเสน่ห์ของความเรียบง่าย ด้วยการดำรงชีวิตท่ามกลางวิถีของธรรมชาติ ความตั้งใจและใส่ใจธรรมชาติทางทะเลและการเป็นอยู่แบบพอเพียง ด้วยความเป็นวัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่นได้ จึงมีความโดดเด่น มีรูปแบบการถ่ายทอดทั้งด้านวัฒนธรรม ประเพณี รวมถึงการประกอบอาชีพต่างๆ เฉกเช่น อาชีพประมง ซึ่งเป็นอาชีพถิ่นกำเนิดภาคใต้ของพื้นเพข้าพเจ้า จึงมีความผูกพันละใกล้ซิดอยู่กับการประกอบอาชีพประมง การออกเรือหาสัตว์น้ำจำพวก กุ้ง หอย ปู ปลา แลบชายฝั่งทะเลและต้องทำมาหากินตามฤดูกาล ดังนั้นทะเล จึงเปรียบเสมือนลมหายใจของชาวบ้าน-ชาวประมง ที่คอยหล่อเลี้ยงและผูกพันกับวิถีชีวิตชาวประมง ซึ่งดูเป็นชีวิตที่เรียบง่ายและพอเพียงแต่เปี่ยมไปด้วยความสุข จึงทำให้รู้สึกว่าการที่ ทำมาหากินระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติเป็นที่รักและหวงแหน เพราะอนาคตทั้งหมดได้ฝากไว้กับชายฝั่ง ซึ่งเป็นที่พึ่งแรกและที่พึ่งสุดท้ายของชาวประมง

Figure 4 วิถีชีวิตชาวประมง

Source: Sumamanont (2018)

ข้าพเจ้าได้มีความประทับใจในวิถีชีวิตประมงที่มีเอกลักษณ์ของเรือในการออกหาปลาอย่างเด่นชัด และมีคุณค่า รวมถึงมีลวดลายของเรือกอกและที่บังบอกจากความงามของภาคใต้ได้อย่างชัดเจน โดยใช้ศิลปะสัญลักษณ์ของโครงสร้างของเรือประมง แห อวน รวมถึงสัตว์น้ำชนิดต่างๆหลากหลายชนิด เพื่อสร้างสุนทรียภาพความงามเป็นเครื่องเตือนใจในการอนุรักษ์ผ่านงานศิลปะรับรู้ได้ถึงความสะดวกสบาย ประณีต และสวยงาม ชันตายนาน นักสุนทรียศาสตร์ ชาวสเปน ได้กล่าวว่า ความงามเป็นคุณค่า ความงามเป็นความรู้สึก เป็นความพึงพอใจของธรรมชาติอันมีลักษณะเป็นอิสระ มีความโน้มเอียงในการรักสวยรักงาม ของมนุษย์ความรู้สึกพึงพอใจนี้จะต้องไม่เป็นผลอันเกิดมาจากประโยชน์ของสิ่งนั้นๆหรือของเหตุการณ์นั้นๆ แต่จะต้องเป็นความพึงพอใจในการรับรู้โดยตรงถึงสิ่งนั้นของศิลปินสร้างสรรค์ ความงามหรือการรับรู้ทางสุนทรียศาสตร์ที่แท้จริงก็คือเข้าใจความจริงสูงสุดของกฎธรรมชาติ ที่จะช่วยเสริมความเจริญใจ และความเจริญทางปัญญา เป็นการพัฒนาความรู้ในการหยั่งรู้เป็นสัจธรรมและคุณค่าของความงาม (Jitpakdee & Phrakhrubhavanabodhiguna. 2020)

ด้วยเหตุนี้ข้าพเจ้าจึงได้หยิบยกอาชีพของชาวประมงภาคใต้มาสร้างสรรค์ผ่านผลงานศิลปะด้วยเทคนิคกระดาษสา ซึ่งเป็นเทคนิคที่เปรียบเสมือนการบันทึกความทรงจำลงบนกระดาษที่มีความเก่าแก่ดั้งเดิมและมีคุณค่า จึงนำความเป็นดั้งเดิมและต้นตำรับของกระดาษสามาผสมผสานกับรูปแบบที่แสดงจินตนาการส่วนตัวเพื่อสื่อถึงการดำเนินชีวิตและความเรียบง่าย รวมถึงมุมมองที่หลากหลายและเข้าใจถึงการเปลี่ยนแปลงของสิ่งต่างๆแต่ยังคงความงามและความโดดเด่น สะท้อนถึงวิถีชีวิต ความงามของเรือ วัสดุอุปกรณ์ ชาวเลและธรรมชาติอย่างลงตัว

อิทธิพลที่ได้รับแรงบันดาลใจจากศิลปินที่มีชื่อเสียงระดับโลกในด้านศิลปะกระดาษทำมือ เจน อินแกรม อัลเลน (Jane Ingram Allen) และ ชัยนันท์ ช่อมนงาม ที่มีการสร้างสรรค์ผลงานขึ้นจากเทคนิคหลากหลายลงบนกระดาษทำมือ ซึ่งเป็นผลงานที่มีเทคนิคค่อนข้างซับซ้อน มีการสร้างกระดาษทำด้วยมือ เกลี้ยงเคียงกับกระดาษสาโบราณของไทย แต่ผลงานเทคนิคบนกระดาษสาของ 2 ศิลปินนั้นมีการสร้างสรรค์ขึ้นจากวัสดุธรรมชาติ และเทคนิคการหล่อกระดาษ (cast paper pulp) มีการผสมผสานกับเทคนิคการพิมพ์ที่เรียกว่า พิมพ์ตัดติดวัสดุ (Collograph) ซึ่งเป็นเทคนิคที่ศิลปินได้คิดค้นขึ้นและทำมาอย่างต่อเนื่องและมีความโดดเด่นอย่างลงตัว

จากการที่ได้ศึกษาผลงานศิลปะที่สร้างสรรค์ด้วยกระดาษทำมือ ได้เรียนรู้ขั้นตอนและเทคนิควิธีการสร้างสรรค์ผลงานจิตรกรรมร่วมสมัยบนกระดาษโดยตรง รวมถึงได้สัมผัสและเรียนรู้ ซึมซับความรู้สึกที่แสดงให้เห็นการเดินทางของชีวิตผ่านรูปทรงต่างๆของสรรพสิ่งในธรรมชาติที่ปรากฏในผลงานศิลปะบนกระดาษสาและเทคนิควิธีการสร้างสีสันให้กระดาษมีความสวยงามอย่างเด่นชัด

การสร้างสรรค์ผลงานชุด “บันทึกวิถีชีวิตประมงถิ่นใต้”

ในการสร้างสรรค์จิตรกรรมไทยร่วมสมัยบนเทคนิคกระดาษสา ซึ่งได้นำเอาเอกลักษณ์ลักษณะเรื่องราวของการดำรงชีวิตในการประกอบอาชีพประมงถิ่นใต้ที่มีลักษณะพิเศษคล้ายตัวละครในงานแบบประเพณีร่วมสมัยและได้นำมาปรับเปลี่ยนขั้นตอนกระบวนการที่มีการประยุกต์เพื่อใช้ในการจัดองค์ประกอบที่ต้องการจะถ่ายทอดเรื่องราวจากจินตนาการ โดยมีการนำกระดาษสาทำพื้นผิว (Texture) ให้มีความเป็นโบราณผสมผสานกับการแสดงผ่านรูปทรงของเรือและวัสดุอุปกรณ์ในการประกอบอาชีพที่เกี่ยวข้อง เช่น เรือประมง เชือก อวน แห ซึ่งมีการปรับใช้วัสดุอุปกรณ์สมัยใหม่มาใช้ทดแทนวัสดุการดำรงชีพ เช่น เศษผ้า เศษไม้ ที่มีลวดลายน่าสนใจนำมาประยุกต์ใช้กับกระดาษสาซึ่งให้ผลงานเกิดความน่าสนใจยิ่งขึ้น เพื่อให้ตรงกับจินตนาการจิตรกรรมไทยร่วมสมัยในรูปแบบเฉพาะตน (ภาพที่ 4)

Figure 6 ภาพวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการสร้างสรรค์ คือ กระดาษสา, กินสอพองและเศษผ้าเหลือใช้

Source: Panrod (2020)

Figure 7 ภาพวัสดุอุปกรณ์ที่ใช้ในการสร้างสรรค์ คือ เศษไม้, สีฝุ่นตลับและกาวลาเท็กซ์

Source: Panrod (2020)

ขั้นตอนในการสร้างสรรค์ผลงาน

กระบวนการสร้างสรรค์ผลงานจิตรกรรมไทยร่วมสมัยบนกระดาษสา นั้น มีกระบวนการสร้างสรรค์ที่เป็นขั้นเป็นตอนซึ่งแต่ละขั้นตอนล้วนต้องอาศัยความทบทวนเป็น Layer รวมถึงต้องมีความเข้าใจและความชำนาญในกระบวนการทางเทคนิคอย่างชัดเจน จนส่งผลให้การแสดงออกมีความสอดคล้องเหมาะสมกับแนวความคิดและจินตนาการทางด้านเรื่องราวที่ต้องการถ่ายทอดออกมา

1. การสร้างภาพร่าง ได้ศึกษาข้อมูลและเรื่องราวที่ต้องการนำเสนอจนมาสู่การวิเคราะห์ถึงความสำคัญของแนวคิดที่ส่งผลต่อความรู้สึกและจินตนาการ วางรูปแบบองค์ประกอบของผลงานให้ออกมาในขอบเขตหัวข้อที่ตั้งไว้ โดยร่างแบบบนกระดาษเป็นลายเส้น จากนั้นกำหนดขนาดของผลงาน เพื่อให้การสร้างสรรค์ผลงานมีความสมบูรณ์มากที่สุด

2. การเตรียมพื้น หลังจากการได้กำหนดแนวคิดเป็นภาพร่างต้นแบบแล้ว กระบวนการสร้างสรรค์ผลงานจะเริ่มต้นขึ้นตั้งแต่ขั้นตอนการเตรียมพื้นปูกระดาษสาการเตรียมพื้นโดยใช้เทคนิคเฉพาะตัวเริ่มจากทาขาวบนเฟรมผ้าใบ จากนั้นรีดกาวให้มีความบางที่สุดต่อมาปูกระดาษสาลงบนเฟรมเริ่มปูจากมุมหนึ่งจนไปสุดอีกมุมหนึ่งจนกาวแห้งสนิท การเตรียมพื้นผิวของกระดาษผสมดินสอพองและสีไทยอะคริลิกและกาวผสมให้เข้ากันหลังจากนั้นทาลงบนเฟรมเฉพาะบางส่วน โดยการนำเทคนิคเทคนิคหลากหลายลงบนกระดาษทำมือ ซึ่งเป็นผลงานที่มีเทคนิคค่อนข้างซับซ้อน เพื่อสร้างบรรยากาศภาพรวมภายในผลงานให้เกิดความน่าสนใจ

3. ขั้นตอนการลงสีรูปทรงหลักทั้งหมดของภาพ ลงสีฝุ่นและสีไทยอะคริลิกลงบนเฟรมกระดาษสา โดยลงทับรูปทรงทั้งหมดของภาพตามที่ได้วางแผนไว้รวมถึงการใช้เศษผ้าเศษไม้ลงในงานนำเศษผ้าเศษไม้มาผสมผสานกันกับในงานนำมาประกอบติดเป็นแห ปลา นำไม้มาติดให้มีมิติมากขึ้น

4. การใช้พู่กันตัดเส้นและการใช้เศษผ้าเศษไม้ลงในงาน เป็นการเขียนในรอบสุดท้ายเพื่อเก็บรายละเอียดในตัวงานโดยเฉพาะใช้พู่กันตัดเส้นรูปทรงและเก็บรายละเอียดในส่วนที่เหลือทั้งหมดจนงานเสร็จสมบูรณ์

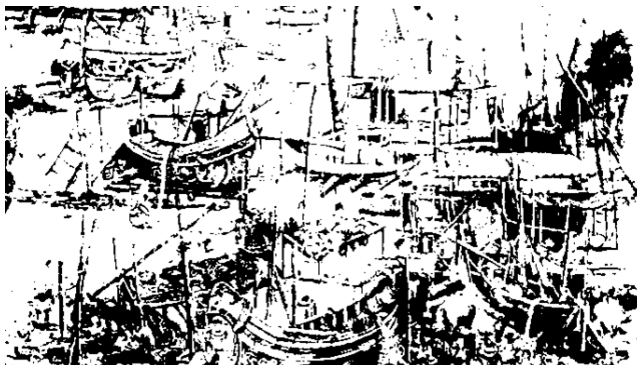

Figure 8 การสร้างภาพร่าง

Source: Panrod (2020)

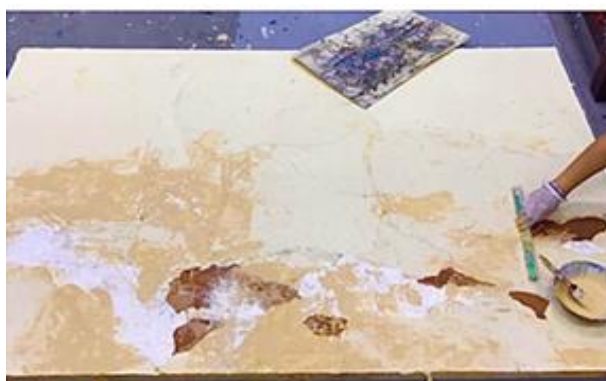

Figure 9 การเตรียมพื้นผลงาน

Source: Panrod (2020)

Figure 10 ขั้นตอนการลงสีรูปทรงหลักทั้งหมดของภาพ

Source: Panrod (2020)

Figure 11 การใช้พู่กันตัดเส้นรายละเอียดและการใช้เศษผ้าเศษไม้ลงในผลงาน

Source: Panrod (2020)

ด้วยเหตุนี้จึงได้นำผลงานจิตรกรรมไทยร่วมสมัยบนกระดาษสาจำนวน 2 ชิ้นที่โดดเด่นและมีความสมบูรณ์ทางความงาม ได้แก่ ผลงานชิ้นที่ 1 ชื่อภาพ “ความทรงจำของวิถีชีวิต” ขนาด 130X200 เซนติเมตร ผลงานในช่วงยุคแรกของการสร้างสรรค์และผลงานชิ้นที่ 2 ชื่อภาพ “ความงามในความทรงจำของวิถีชีวิต” ขนาด 120X190 เซนติเมตร เป็นผลงานที่ได้พัฒนาการต่อยอดมาสู่การสร้างสรรค์ในยุคปัจจุบัน การวิเคราะห์จะทำให้เห็นถึงวิวัฒนาการและคุณค่าที่ผสมผสานเกิดเป็นองค์ความรู้ ในผลงานสร้างสรรค์ได้ ดังนี้

จิตรกรรมไทยร่วมสมัยบนกระดาษสา

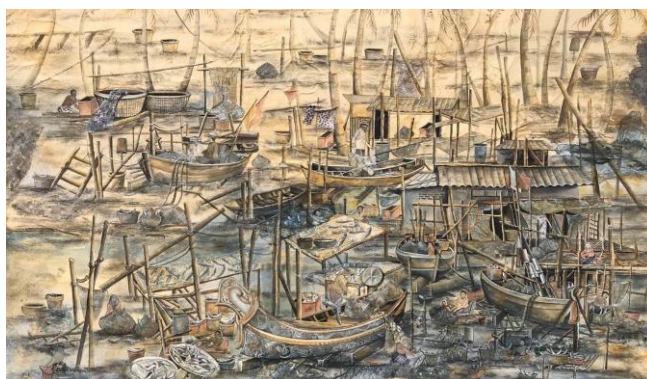

Figure 12 ภาพจิตรกรรมไทยร่วมสมัยบนกระดาษสา “ความทรงจำของวิถีชีวิต”

130 X 200 เซนติเมตร เทคนิค: สีสผสมบนกระดาษสา

Source: Panrod (2020)

Figure 13 ภาพจิตรกรรมไทยร่วมสมัยบนกระดาษสา “ความงามในความทรงจำของวิถีชีวิต”
120 X 190 เซนติเมตร เทคนิค: สีสผสมบนกระดาษสา

Source: Panrod (2020)

แนวความคิด (Concept) จิตรกรรมไทยร่วมสมัยบนกระดาษสาที่สื่อแสดงชัดเจน ถึงรากฐานวิถีการประมงของชาวพื้นบ้านทางภาคใต้ ร่องรอยของเครื่องมือเครื่องใช้ ในชีวิตประจำวัน อาทิ เรือ แห เชือก ลูกแห และสัตว์น้ำปู ปลา สัตว์ทะเลนานาชนิด เพื่อบอกเล่าถึงความเป็นไทยในดินแดนใต้อันงดงาม แสดงรากฐานทางวัฒนธรรม จากอดีตจนถึงปัจจุบัน

รูปแบบทางศิลปะ (Art Movements) เป็นงานศิลปะไทยแบบประเพณี ด้วยเทคนิคภาพจิตรกรรมไทยร่วมสมัยบนกระดาษสาด้วยกรรมวิธีแบบประยุกต์ ลักษณะผลงานแสดงรายละเอียดของเรื่องราว ที่บ่งบอกถึงความเป็นรูปธรรม ประกอบด้วยสัญลักษณ์ของภาพเรือกอลและ แห อวน เชือก ปลาปู และการตัดเส้นลวดลายต่างๆที่แสดงถึงความประณีตแฝงซ่อนอยู่ใน รูปทรง สื่อสารผ่านบรรยากาศถึงนามธรรมที่ต้องการสะท้อนภาพความงามที่แฝงไปด้วยแนวคิดในวิถีชีวิตชาวประมงพื้นบ้านในรูปแบบความงามที่ออกมาจากจิตใต้สำนึกของข้าพเจ้าวิถีชีวิตที่เรียบง่ายที่สืบทอดจากอดีตถึงปัจจุบัน

การจัดองค์ประกอบของภาพ (Composition) การวางภาพโดยใช้ สัญลักษณ์รูปทรงจริงและสอดแทรกจินตนาการเข้าไปผสมผสานปรากฏรูปเรือประมงพื้นบ้านกำลังลอยล่องอยู่ท่ามกลางเชือกแหลอยระย้ากลางอากาศ เวลาที่พายุคลื่นลมซัดสาตโคลงเคลงไปมา จุดเด่นกลางภาพของลำเรือสะท้อนให้เห็นถึงมุมมองต่างๆที่ได้แสดงเอกลักษณ์เฉพาะทางด้านความงามที่แฝงไปด้วยร่องรอยของการดำเนินชีวิตวิถีชีวิตที่เรียบง่ายพอเพียง สื่อถึงความเป็นจริงของชีวิตอันโยงโย อยู่ในธรรมชาติ และมีอัตลักษณ์และความงดงามภายใต้แรงบันดาลใจ และแนวความคิดที่เกี่ยวกับความภาคภูมิใจในแผ่นดินเกิดของตนเองได้อย่างสมบูรณ์ (ภาพที่ 8)

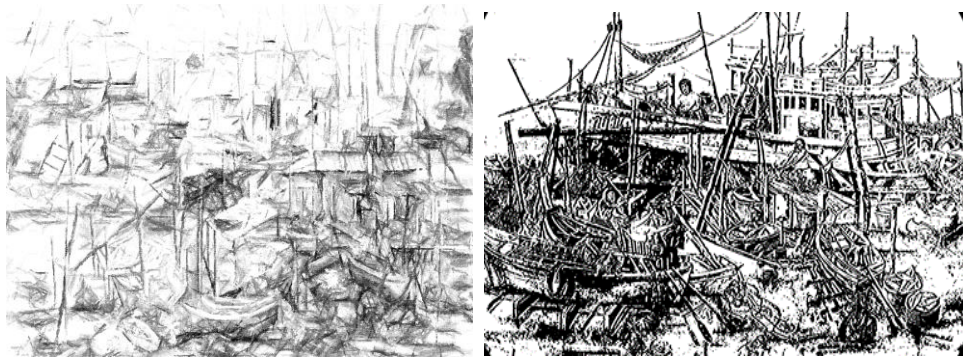

Figure 14 ภาพแสดงการจัดวางองค์ประกอบที่มีทิศทางของเส้นที่ประสานกัน

Source: Panrod (2020)

จุดเด่น (Emphasis) ตำแหน่งตรงกลางภาพนำเสนอรูปทรงของเรือประมงที่ทำมาหากินเป็นหลักนั้นซึ่งตั้งแต่ดั้งเดิมมนุษย์ผู้คนใช้เป็นพาหนะในการเดินทางความโดดเด่นที่น่าประทับใจของเรือประมงนั้นคือการคำนึงถึงความสวยงามที่ควบคู่กับประโยชน์ใช้สอยเป็นสำคัญ ซึ่งได้สะท้อนถึงภูมิปัญญาของวิถีชีวิตที่เรียบง่ายพอเพียงสงบสุขเป็นวิถีชีวิตที่ยังคงดำเนินมาจนถึงปัจจุบัน มุมมองต่างๆที่ได้แสดงเอกลักษณ์เฉพาะทางด้านความงามที่แฝงไปด้วยร่องรอยของการดำเนินชีวิตศิลปะและวัฒนธรรมจึงเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของชาวประมง

รูปทรง (Form) รูปทรงที่ปรากฏในการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะเกิดจากรูปทรงการใช้เส้นที่มีรูปทรงของวัตถุ เช่น เรือประมงที่มีการทับซ้อนของอุปกรณ์ทำมาหากินอันทรงคุณค่าอันเป็นเอกลักษณ์ที่บ่งบอกถึงความเป็นภาคใต้ได้เป็นอย่างดี ความงามเป็นสิ่งที่จำเป็นมากเพราะถ้าไม่มีรูปทรงดังกล่าวสิ่งที่เป็นหัวใจของศิลปะที่จะสื่อถึงผู้ชม เหนือเช่นรูปทรงของปลาปลาชนิดต่างๆ ก็มีการเขียนในรูปแบบกึ่งนามธรรมรวมไปถึงเชือก แห อวน ก็จะเน้นถึงความละเอียดของเส้นให้ดูอ่อนช้อยและเคลื่อนไหว เมื่อจัดวางอยู่รวมกันแล้วทำให้เกิดความเป็นเอกภาพทางความรู้สึกเมื่อมองแล้วจะเกิดจินตนาการเป็นอย่างดี เมื่อมองดูแล้วเกิดจินตนาการมุมมองต่างๆที่ได้แสดงเอกลักษณ์เฉพาะทางด้านความงามที่แฝงไปด้วยร่องรอยของการดำเนินชีวิต

เส้น (Line) ถือเป็นทัศนธาตุที่สำคัญที่สุด เป็นหัวใจหลักของงานทัศนศิลป์ทุกแขนง เส้นสามารถแสดงอารมณ์ความรู้สึกได้ด้วยตัวของมันเองโดยการสร้างเส้นเป็นรูปทรงต่างๆขึ้น จึงสรุปได้ว่าเส้นคือส่วนประกอบหลักของการแสดงออกทางทัศนศิลป์ของในผลงานชิ้นนี้ที่นำเสนอผ่านเทคนิคกระดาษสาเส้น ที่ปรากฏในผลงานสร้างสรรค์ชิ้นนี้ที่มีลักษณะแตกต่างกันทั้งความหนา บาง สั้น ยาว ห่าง ถี่ ทำให้ภาพรวมดูมีชีวิตชีวาและ สร้างอารมณ์ ความรู้สึกเคลื่อนไหวมากขึ้น เช่น เส้นโค้ง ขอลเรือ อวน แห ให้ความรู้สึกอ่อนไหว สบาย นุ่มนวล เย้ายวน ให้ความรู้สึกถึงการเคลื่อนไหว เส้นตรงไม้ หลัก เสา ที่ให้รู้สึกถึงการมั่นคง แข็งแรงจึงนำเส้นโค้งและเส้นตรงมาสร้างสรรค์ผลงานทั้งหมดให้ดูมีเสน่ห์มากขึ้น ทำให้ภาพรวมของ โดยผู้คนหาสัตว์น้ำ ปู ปลาในทะเลรายได้ที่ไม่แน่นอนพอกินพอใช้ ความเหน็ดเหนื่อยและอดทนที่ต้องต่อสู้กับคลื่นทะเลและสภาพภูมิอากาศทุกวัน ความขยันจึงเป็นหัวใจหลักเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ เกิดจากภูมิปัญญาของชาวบ้านที่สร้างและคิดขึ้นเองและยังคงใช้อยู่ในปัจจุบัน

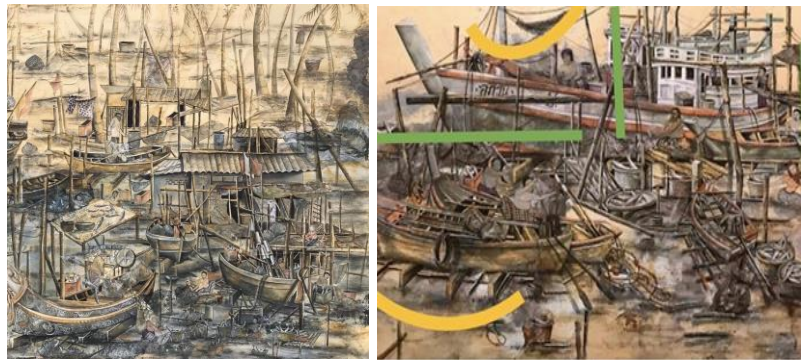

Figure 15 ภาพขยายแสดงรายละเอียดของเส้นสายลวดลายในผลงานสร้างสรรค์

Source: Panrod (2020)

พื้นผิว (Texture) มีความพิเศษทางการมองเห็นซึ่ง เป็นการแสดงลักษณะพื้นผิวของรูปร่าง หรือรูปทรงต่างๆพื้นผิวที่สัมผัสได้ด้วยสายตา (Visual Texture) บนเทคนิค Mix soil with paper ที่ได้แรงบันดาลใจมาจากผลงานจากศิลปินที่มีชื่อเสียงระดับโลกในด้านศิลปะกระดาษทำมือที่สามารถนำพื้นผิว มาสร้างผลงานเพื่อให้เกิดความรู้สึกในด้านมิติและขนาดของผลงานคือดูมีระยะใกล้ไกล ตื้นลึกและมีขนาด ใหญ่เล็ก เช่น การพื้นผิวบนกระดาษจะให้ความรู้สึกเป็นกลืนไของชายฝั่งแต่เมื่อสัมผัสเป็นกระดาษเพื่อให้เกิดความรู้สึกในด้านมิติและขนาดของผลงานคือดูมีระยะใกล้ไกล ตื้นลึกและมีขนาดใหญ่น้อย

Figure 16 ภาพแสดงพื้นผิวบนกระดาษสา

Source: Panrod (2020)

สี (Color) การใช้สีโทนสีด้วยค่าน้ำหนักของจำนวนความเข้ม ความอ่อนของสีต่าง ๆ และ แสงเงาตามที่ประสาทตารับรู้ เมื่อเทียบกับน้ำหนักของสีขาว-ดำ ความอ่อนแก่ของแสงเงาทำให้เกิดมิติ เกิดระยะใกล้ไกลและสัมพันธ์กับเรื่องสีโดยตรง สีทำให้เกิดความรู้สึกแตกต่างมากมาย ทำให้รู้สึกนึกถึง ความหลังและความทรงจำ ซึ่งเมื่ออยู่ด้วยกันแล้วจะแสดงค่าของสีที่มีความงามทางอารมณ์ โดยสีพื้น หลังของผลงานชิ้นนี้มีสัดส่วนการใช้โทนสีซีเปียที่เพิ่มขึ้นมากกว่าปกติเพื่อให้ภาพดูตื้นตันและจรรโลงใจ ทางอารมณ์มากขึ้น

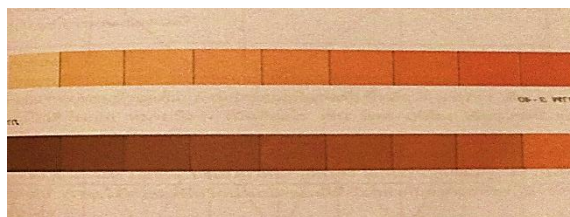

Figure 17 ภาพแสดงระดับโทนสีที่ใช้ในผลงานสร้างสรรค์

Source: Nimsamer (2014)

พื้นที่ว่าง (Space) พื้นที่ว่างในผลงานนั้นเกิดจากการใช้เส้นในการแยกรูปร่างรูปทรง จนเกิดพื้นที่ว่างบางส่วนและบางจังหวะในผลงานศิลปะ เพื่อถ่ายทอดอารมณ์ให้ผลงานนั้นมีความตึงกัน ของรูปร่างและรูปทรงในทิศทางต่างๆตามที่ต้องการ ด้วยการเว้นพื้นที่นั้นพื้นที่หลังที่เป็นกระดาษสา เพื่อสร้างจังหวะในผลงานและความสมดุลขององค์ประกอบทั้งหมดจนเกิดความโดดเด่นด้วยตัวของมันเอง รวมถึงเพิ่มความน่าสนใจในผลงานอีกด้วย

Figure 18 ภาพแสดงพื้นที่ว่างในการสร้างสรรค์ผลงาน

Source: Panrod (2020)

3. บทสรุป (Conclusion)

การศึกษากระดาษสา จนมาถึงกระบวนการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะจากกระดาษสา แบบร่วมสมัยของศิลปิน บ่งบอกให้ตระหนักรู้ว่าศิลปกรรมการใช้กระดาษสาเพื่อพัฒนาผลงาน ด้านศิลปะร่วมสมัยไทยที่ยังมีการอนุรักษ์และพัฒนาต่อยอดในรูปแบบที่หลากหลาย ทั้งแนวทาง วิธีการ วัสดุรวมถึงเทคนิคที่แปลกใหม่ อย่างเช่นผลงานสร้างสรรค์งานศิลปะไทยร่วมสมัยที่ถ่ายทอดผลงาน ศิลปะผ่านกระดาษสาในชุด “บันทึกวิถีชีวิตถิ่นใต้” เป็นงานศิลปะไทยรูปแบบประเพณีร่วมสมัย ซึ่งจะมี ความโดดเด่นในด้านทางวัฒนธรรม ประเพณี รวมถึงเสน่ห์ของการประกอบอาชีพประมงถิ่นภาคใต้ จึงนำเอาเอกลักษณ์ของกระดาษสาที่มีความเป็นโบราณไทยด้วยเทคนิคกระดาษสาที่มีความเป็นดั้งเดิม มาผสมผสานกับรูปแบบที่แสดงถึงจินตนาการ เพื่อจะสื่อถึงเสน่ห์ของวิถีการดำเนินชีวิต ความเรียบง่าย และมุมมองที่หลากหลายในวิถีชีวิตประมงอย่างสวยงาม เป็นการนำเสนอความงามและเสน่ห์ ความโดดเด่นพร้อมกับวัฒนธรรม ประเพณีอันดีงามของอาชีพชาวประมง

การวิเคราะห์ผลงานสร้างสรรค์งานศิลปะจิตรกรรมไทยร่วมสมัยบนกระดาษสาจะแสดงเนื้อหาเรื่องราววิถีชีวิตของชาวประมงทางภาคใต้ ภายใต้แนวคิดความพอเพียง เรียบง่าย เพื่อบันทึกและตระหนักส่งเสริมในอาชีพประมงถิ่นใต้ ผลงานศิลปะที่สร้างสรรค์จึงเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตนทั้ง 2 ภาพ ซึ่งจะมีการจัดองค์ประกอบที่คล้ายคลึงกันแต่จะมีความแตกต่างในด้านรายละเอียด โทนสี รวมถึงการจัดวางการตัดทอนรูปทรงของเรือประมง แห เชือก อวนบุคคล เฉากเช่นในการใช้เส้นที่มีความละเอียดและมีบทบาทสำคัญที่จะแสดงจังหวะลีลาการประสานเชื่อมโยง เพื่อบอกความรู้สึกส่วนรวมของภาพในกระดาษสา เพื่อสร้างระยะใกล้ไกลทางความรู้สึก การใช้กระดาษสาเป็นเทคนิคในผลงานสร้างสรรค์นั้นจะมีลักษณะพิเศษเฉพาะตัวไม่มีการเย็บเล่มแบบทั่วไปเหมือนหนังสือปัจจุบันแต่จะใช้กระดาษสาขาวเพียงแผ่นเดียวที่เป็นวัสดุในการทำงานหัตถกรรมในการบันทึกเรื่องราวทั้งอดีตและปัจจุบัน เมื่อมองแล้วเกิดความอนุรักษ์วิถีไทยทางอารมณ์และจินตนาการผลงานทั้ง 2 ภาพนี้เป็นการทำงานที่มาจากการศึกษาค้นคว้าเพื่อสร้างแนวทางวิธีการเทคนิครวมถึงวัสดุที่แปลกใหม่แต่ยังคงทรงคุณค่าทางด้านความงามความเป็นเอกลักษณ์ของความเป็นไทยประเพณีและวัฒนธรรมที่ดีงามและสามารถเป็นสื่อที่มีประโยชน์แก่เยาวชนรุ่นหลังที่ยังสนใจค้นคว้าศึกษาในอนาคตต่อไป

4. เอกสารการอ้างอิง (References)

- Weeraprajak, K. (1984). Thai manuscript book: From the Thai Buddhist scriptures and picture books. Department of Fine Arts. [in Thai]
- Nimsamer, C. (2014). Composition of art. Bangkok: Amarin Publishing House. [in Thai]
- Poocharoen, B., Hirunphan, C. & Rattana, T. (1985). Sa paper. Chiang Mai: Payap University Chiang Mai. [in Thai]
- Jitpakdee, N. & Phrakhrubhavanabodhiguna. (2020). Answer Seeking on the Arts and Aesthetics : Western Aesthetics. Journal of Graduate MCU KhonKaen Campus, 7(4), 58-67. [in Thai]
- Sumamanont, N. (2018). Fisherman's way of life. www.urbancreature.com. [in Thai]
- Department of Industrial Promotion, (2018). Sa paper handicraft products. Bangkok, Ritthisri Publishing. [in Thai]